

(fiil) ve edilgi (infial) başlıklarıyla on kategoriden oluşan bir tablodur. Bunlardan ilki olan cevher her zaman konu, diğer dokuz kategori ise yüklem olmak durumundadır. Çünkü Aristo'ya göre yalnız cevher bir varlık tarzıdır, diğer kategoriler ancak cevherin nitelikleri olarak var olabilir (Fârâbî, *Kitâbü'l-Hurûf*, s. 101). Bu durumu şöyle bir örnekle açıklamak mümkündür: "Fârâbî (cevher) 870 yılında (zaman) Fârâb şehrinde (mekân) Muhammed'in oğlu (ilişki) olarak doğmuş (edilgi); kendisi kısa boylu (nicelik), kumral (nitelik), üstün bir zekâyâ sahip (iyelik) olarak birçok öğrenci yetiştiren (etki) ve Bağdat'ta iken öğrencileriyle Dicle kenarında gezinerek (konum) felsefe meselelerini tartışmayı seven bir filozoftu". Bu on kategori nihai ve en yüksek kavramlar olarak başka bir kategoriye indirgenemez. Meselâ "beyaz" bir renk, renk de bir "nitelik"tir, fakat nitelik başka bir terim aracılığıyla ifade edilemez, açıklanamaz.

Aristo'nun kategorileri on sayısı sınırlaması sonraki mantıkçılar tarafından eleştirilmiş, birçokları yeni kategori tabloları düzenlemiştir. Meselâ Stoacılar'a göre kategoriler cevher, nitelik, iyelik ve ilişki olmak üzere dörttür. Fârâbî de tümevarım yöntemiyle elde edildiğinden bu en yüksek cinsleri sayı ile sınırlandırmanın geçerliliğinin tartışılmalı olduğunu belirterek bazılarının bunların sadece cevher ve arazdan ibaret olduğunu, bazılarının ise ilişki ifade eden nitelikleri birbirine indirgeyerek kategorileri beş, altı veya yedi şeklinde tasnif ettiklerini belirtir, fakat kendisi bu indirgemeci yaklaşımı benimsemeyiz (a.g.e., s. 91-95). İbn Sînâ da kategorilerin ondan fazla olamayacağı gibi bir kategorinin ifade ettiğini bir diğerinin ifade edemeyeceğini söyleyerek sayının ondan daha aşağı inemeyeceğini savunur (*eş-Şifâ' el-Mantık* [2], s. 82 vd.). Bununla birlikte İbn Sînâ, *en-Necât*'ta tariflerden söz ederken kısaca temas ettiği kategorilere *el-İşârât*'ta hiç yer vermez. Ali Sedad'ın da belirttiği gibi İbn Sînâ sonrası mantıkçılar, Gazzâlî, İbn Rüşd ve Sâvî gibi bazıları dışında kategorileri genel olarak mantığın değil metafiziğin konusunu kabul ederek mantık eserlerinde "zâtî, arazî, küllî, cüz'î" gibi kavramlar ve beş tümeli inceledikleri "tasavvurat" bölümlerine ağırlık vermişler; kategorileri metafizik eserlerinde ve *Tavâli*⁴, *el-Mevâkıf* ve *el-Makâşid* gibi temel kelâm eserlerinin ve bunlara yazılan şerh ve hâşiyelerin genel meseleler bölümünde cevher ve araz bahisleri altında ele almış-

lardır (Gazzâlî, s. 304-318; Fahreddin er-Râzî, I, 233-585; İsfahânî, s. 156-236; Aduddüddin el-İcî, s. 96-181; Ömer b. Sehlân es-Sâvî, s. 57-74; Ali Sedad, s. 4-5).

Öte yandan varlığı madde ve form (he-yûlâ ve sûret) ilkeleriyle yorumlayan Aristo'nun bu tezeine karşı "cevher-i ferd" (atom) nazariyesini temellendiren kelâmcılara göre kavramlardan oluşan bu âlemi Allah kesintisiz olarak yaratmaktadır. Bu durumda sadece sürekli hareket eden cevher-i ferdlarin yani atomların varlığı söz konusudur. Şu halde kategoriler, cevherle niteliğin ifade ettiği arazlar ve hareketin üzerinde gerçekleştiği mekân olmak üzere üçtür. Diğer kategoriler ise dış dünyada karşılığı bulunmayan zihni birer kavramdan başka bir şey değildir (*eş-Şifâ' el-Mantık* [2], İbrâhim Medkûr'un girişi, s. 13).

Kategorilerin ontolojik veya epistemolojik içerikte olduğu aynı bir tartışma konusudur. Özellikle Ortaçağ skolastiklerinden bunları varlığın genel formları sayan realistlerle sırf isimden ibaret, zihnin ürünü genel kavramlardan ibaret gören nominalistler arasındaki tartışmalar yüzyıllar boyu sürüp gitmiştir. Aristo, gerek *Kategoriler*'de gerekse bu konuyu tartıştığı *Metafizik*'in beşinci kitabında probleme açıklık getirmemiştir (*Metafizik*, s. 252-253).

BİBLİYOGRAFYA :

Aristo, *Organon* (trc. Hamdi Râgıp Atademir), Ankara 1963, s. 4; a.mlf., *Metafizik* (trc., Ahmet Arslan), İstanbul 1996, s. 252-253; Fârâbî, *Kitâbü'l-Hurûf* (nşr. Muhsin Mehdi), Beyrut 1986, s. 91-95, 101; a.mlf., *el-Makûlât* (*el-Mantık 'inde'l-Fârâbî* içinde, nşr. Refik el-Acem), Beyrut 1985, I, 89-131; İbn Sînâ, *eş-Şifâ' el-Mantık* (2), s. 82 vd., ayrıca bk. İbrâhim Medkûr'un girişi, s. 13; Gazzâlî, *Mî'yârü'l-'ilm*, Beyrut 1990, s. 304-318; Fahreddin er-Râzî, *el-Mebâhişü'l-meşrikiyye* (nşr. Muhammed el-Mu'tasim-Billâh el-Bağdâdî), Beyrut 1410/1990, I, 233-585; İsfahânî, *Metâli'u'l-enzâr*, [baskı yeri yok] 1887 (Hulûsî Efendi Matbaası), s. 156-236; Aduddüddin el-İcî, *el-Mevâkıf*, Beyrut, ts. (Âlemü'l-kütüb), s. 96-181; Ömer b. Sehlân es-Sâvî, *el-Beşâ'irü'n-naşiriyye fi 'ilmi'l-mantık*, Beyrut 1993, s. 57-74; Ali Sedad, *Mizânü'l-ukûl fi'l-mantık ve'l-usûl*, İstanbul 1303, s. 4-5; Rıza Tevfik, *Mufasssal Kâmûs-ı Felsefe*, İstanbul 1336-38, II, 89-134; Nihat Keklik, *İslâm Mantık Tarihi ve Fârâbî Mantığı*, İstanbul 1969-70, II, 2-3; Cemil Salibâ, *el-Mu'cemü'l-felsefî*, Beyrut 1982, II, 410-411; Mahmut Kaya, *İslâm Kaynakları Işığında Aristoteles ve Felsefesi*, İstanbul 1983, s. 85-91; A. Lalande, *Mevsû'atü Laland el-felsefiyye* (trc. Halil Ahmed Halil - Ahmed Uveydât), Beyrut 1996, I, 152-153; Ferid Cebr v.dğr., *Mevsû'atü muştalahâtü 'ilmi'l-mantık 'inde'l-'Arab*, Beyrut 1996, s. 990-993.

MAHMET KAYA

MA'KÛS

(المعكوس)

Metnindeki kelime veya cümleler arasında takdim yahut tehir yapılan hadis anlamında terim (bk. MAKLÛB).

MAKYAJ

(bk. SÜSLENME).

MAL

(المال)

Aynı haklara ve hukukî işleme konu olabilen nesne anlamında hukuk terimi.

Mâl kelimesi (çoğulu emvâl) Arap dilinde "mâlik olunan her türlü şey" anlamında olup Türkçe'ye de bu mânâsıyla geçmiştir. Günlük hayattaki kullanımının yaygınlığı dolayısıyla klasik sözlükler malın anlamının açık olduğunu ve tanıma gerek bulunmadığını belirtir. Kelimenin kazandığı özel anlamlar, meselâ göçebe toplumlarda mal denince hayvanların, Câhiliye Arapları'nda devenin ya da altın ve gümüşün anlaşılması bu tür malların mâlik olunanlar arasındaki önemi ve önceliği sebebiyledir.

Kur'an ve Sünnet'te sıkça geçen mal kelimesi sözlük anlamıyla ve daha çok özel mülkiyet, servet ve zenginliği ifade edecek bir içerikle kullanılır. Ancak dinî literatürde ve örfte geniş kapsamlı olarak yaygın biçimde kullanılan ve açık bir anlama sahip bulunan mal kelimesinin fıkıhtaki terim anlamı aynı ölçüde kolay ve açık değildir. Bu durumun temelinde, fıkıh ekollerinin mal kelimesine yaklaşımlarının farklı olması ve teknik anlamda mal anlayışıyla, gündelik dildeki malın her zaman örtüşmemesi yatar. Mal, İslâm hukukunda mülkiyet başta olmak üzere aynı hakların konusunu belirleyen temel bir terimdir. Bir şeyin mal sayılması, onun aynı haklara konu olabileceği ve üzerinde her türlü hukukî işlemin yapılabileceği anlamını taşır. Nelerin aynı haklara konu olabileceği ve hangi nesne üzerinde hangi hukukî işlemlerin yapılabileceği ise İslâm hukukçuları arasında geniş tartışmalara yol açmış, bu durum mal teriminin tanımlanmasını da aynı ölçüde güçleştirmiştir.

Mal terimi, fıkıhın birçok alanında eşya hukukundaki teknik ve dar anlamının di-

şında daha geniş kapsamlarda farklı kullanımlara sahiptir. Meselâ kelime tekil olarak kullanıldığında “servet, mal varlığının aktif kısmı, özel mülkiyet hakkı” gibi anlamlara gelirken emvâl kelimesi “muâmelât alanındaki malî ilişkiler” anlamında mal varlığı hukukunu, kul haklarını, devlete ait bütün gelirleri ifade eder.

a) **Mahiyeti ve Şartları.** Hanefîler’in mal anlayışları ve bunu ifade eden terimleri farklıdır. Hanefîler malı mal ve mütekavvim mal şeklinde iki aşamalı olarak ele alırlar. Onlar açısından gerçek anlamda mal mütekavvim maldır. Mütekavvim mallarla, hiçbir şekilde mal olmayan nesneler arasında ara bir kavram olan mütekavvim olmayan mal bulunur.

Hanefîler’in mal tanımında örfî ve tabii unsurlar ön plandadır. Meselâ *Mecelle*’nin, “Tab’-ı insanî mâil olup da vakt-i hâcet için iddihâr olunabilen şeydir” (md. 126) biçimindeki tanımına göre mal, insanın tabiatı icabı kendisine bir ihtiyaç ve istek duyduğu ve lüzumu olduğunda kullanılmak üzere doğrudan saklanıp korunması mümkün olan şeydir (Hamevî, IV, 5; Ali Haydar, I, 228). Bu tanımdaki ifadeler ve doktrinde malla ilgili ileri sürülen görüşler dikkate alındığında Hanefîler’de bir nesnenin mal niteliği taşıması için iki temel unsura sahip olması gerektiği görülür. Birincisi insanların bir ihtiyacını gidererek fayda temin etmesi, yani örfen iktisadî bir değer taşımasıdır. Bir şeyin mal olabilmesi için o şeyden yararlanmanın müslümanlar açısından câiz olmasa da ilâhî bir dinin mensupları (Ehl-i kitap) tarafından mubah görülmesi yeterlidir (Kâsânî, VII, 147; Ali Haydar, I, 332). Malın ikinci unsuru müstakil bir fizikî varlığının bulunmasıdır. Tanımında yer verilen iddihâr olabilmek özelliği üzerinde doğrudan ferdî hâkimiyet kurulabilmesi unsurunu ifade eder. Bu unsur, bilhassa bir malın kullanılması ile elde edilecek faydayı ifade eden “menfaat”i mal tanımının dışında tutmak gayesiyle tanıma eklenmiştir. Zira menfaatlerin doğrudan ihraz edilmesi Hanefîler’e göre mümkün değildir.

Mecelle, malla mütekavvim malın iki ayrı kavram olduğunu ima edecek şekilde malın tanımından sonra mütekavvim malı tanımlamıştır (md. 127). Hukukî ve teknik anlamda mütekavvim mal “kullanılıp faydalanılması mubah olan şey”dir. Dolayısıyla bir malın mütekavvim olması için İslâm hukuk sisteminin o maldan yararlanmayı müslümanlar açısından mu-

bah görmesi / yasaklamaması gereklidir. Malın bu vasfı kazanması (tekavvüm) onun hukukî değer taşıması anlamına gelmektedir.

Bir nesnenin mal olmasının en temel üç sonucu, aynı haklara ve hukukî işlemlere konu olabilmesiyle bunlar üzerindeki hakların hukuken koruma altında olması, yani itlâfı halinde tazmin yükümlülüğünün doğmasıdır. Mal niteliği taşımayan şeyler hiçbir şekilde aynı hakların ve hukukî işlemlerin konusu olamaz. Mütekavvim mallar ise her türlü aynı hakka ve hukukî işleme konu olabilir ve bunlar üzerinde kurulan haklar hukuken korunur. Mütekavvim olmasa da Hanefîler tarafından mal olarak kabul edilmiş şeyler ancak belirli şartlar altında ve kısıtlamalarla aynı haklara konu olabilir. Meselâ hamr (şarap) ve domuz Hanefîler’e göre maldır. Bundan dolayı bunlar üzerinde mülkiyet gibi aynı hakların kurulması hukukî işlemler dışındaki bazı sınırlı yollarla ve geçici bir tedbir şeklinde mümkündür. Kişinin domuz ve hamra mâlik iken müslüman olması, böyle bir malın miras yoluyla intikali, şıranın hamra dönüşmesi gibi durumlar böyledir ve bu hukukun devamına, devredilmesine ve hukukî işleme konu olmasına müsaade ettiği ve koruduğu bir hak değildir. Buna göre meselâ hamrın ya dökülmesi ya da sirkeye çevrilmesi gerekir (İbn Âbidîn, IV, 125; Mustafa Ahmed ez-Zerkâ, III, 125). Mütekavvim olmayan bir malın akdin konusu olması butlân ile sonuçlanırken bedel ya da semen olması durumunda söz konusu akid in’ikad etmekle birlikte fâsit olur ve akde fâsit akdin hükümleri uygulanır (*Mecelle*, md. 212, 371, 382). Ayrıca bu mallar üzerindeki haklar hukukî korumadan yararlanmadığı için malın itlâf edilmesi durumunda tazmin edilmez. Ancak müslüman toplumda yaşayan Ehl-i kitabın kullandığı ve dinen de mubah olduğuna inandığı şarap ve domuz gibi şeyler onlar tarafından mütekavvim mal olarak kabul edildiği için bu mallar onlar için mütekavvim maldır; kendi aralarındaki işlemlerde her türlü aynı hakka ve hukukî işleme konu olabilir.

Şâfiî, Hanbelî ve Mâlikî mezheplerinde mal terimi Hanefîler’deki “mütekavvim mal” anlamına kullanır. Şâfiî hukukçusu Zerkeşî malı, “Kendisinden faydalanılan ya da faydalanılması mümkün olan şeydir” diye tanımlar (*el-Menşûr fi’l-kavâ'id*, III, 222). Hanbelî hukukçusu Hırakî’nin tanımı ise şöyledir: “Kendisinden faydalanılması genel bir ihtiyaç ya da zarurete

bağlı olmaksızın mubah olan şeylerdir.” Bu son tanıma göre hiçbir faydası olmayan haşereler, yasaklanmış bir faydası olan hamr vb. ile ihtiyaç dolayısıyla faydalanılması mubah kılınan köpek vb. tanım dışında kalır (Buhûtî, *Keşşâfû’l-kınâ*, I, 7). Bu mezheplerde menfaat mal kabul edildiğinden Hanefîler’den farklı olarak malın tanımında “iddihâr ve ihraz edilme”, yani “fizikî bir varlığa sahip olma” unsurunun esas alınmadığı, ayrıca açık olarak ifade edilmese de bir nesnenin mal olması için şer’an temiz olması, yani necis olmaması şartının arandığı görülür. Bu son şart sebebiyledir ki bu hukuk ekollerinde Hanefîler’deki “mütekavvim olmayan mal” kavramına benzer ara bir kavram olarak “muhterem mal” tabiri ortaya çıkmıştır.

Mâlikî, Şâfiî ve Hanbelî mezheplerinde bazı necis sayılan nesneler, mal olmadıkları için üzerinde mülkiyet gibi aynı hak gücünde yetkiler kurulamasa da bunlar üzerinde yarı aynı denilebilecek bazı haklar kurulabilmektedir (bk. MİLK). Bu “ihtisas hakkı” denilen özel bir hak türüdür (İbn Receb, s. 192; Hacak, s. 244 vd.). Dolayısıyla bu tür nesneleri, aynı haklara konu olan maldan ve hiçbir şekilde bir hakka konu olmayan şeylerden ayıran yeni bir terime ihtiyaç duyulmuş ve “muhterem (şey)” kavramı böylece ortaya çıkmıştır. Burada muhterem vasfı köpek, hamr gibi şer’an aynı temiz olmadığı ve mal sayılmadığı halde kendisinden bir şekilde istifade edilmesine cevaz verilmiş olan ve bu bakımdan -aynî hak gücünde olmayan- ihtisas hakkı niteliğinde birtakım haklara konu olabilen şeyler üzerinde hukukun sağladığı sınırlı korumayı ifade etmektedir. Muhterem nesne terimi ve ilgili teoriler özellikle Şâfiî ve Hanbelî doktrinlerde daha ayrıntılı biçimde ele alınır. Muhterem nesnelere örnek olarak da mâlikin kastı olmadan şıradan dönüşen hamr, eğitilmiş köpek, tabaklanmamış meyte derisi, hayvan gübresi, necis yağ, Mâlikîler’de ayrıca kurban derisi zikredilir (Buhûtî, *Şerhu Münthe’l-irâdât*, III, 368; Büceyrimî, III, 272; Ali b. Ahmed el-Adevî, VII, 78).

Muhterem nesne üzerinde sadece ihtisas hakkı kurulabildiğinden bu nesneler üzerindeki haklar oldukça zayıftır ve sınırlı şartlarda korunur. Bunlar üzerindeki hak dış muhtevası açısından kural olarak yok sayıldığından bu şeylerin gasbı ve itlâfı tazmin yükümlülüğü doğurmaz (İbn Kudâme, IV, 172; Buhûtî, *Keşşâfû’l-kınâ*, III, 154). Ancak gasp durumunda

geri verilmesi dinî bir yükümlülük olarak gereklidir. Muhterem nesneleri ellerinde bulunduranların bunları kendi hâkimiyet alanlarında bulundurma ve bunlardan belli yönleriyle yararlanma hakları vardır. Meselâ muhterem nesnelerin aynları necis olsa bile menfaatleri istifade konusu olabilir, mirasla intikal edebilir. Özellikle Şâfiî ve Hanbelî doktrinlerinde zamanla hibe, vasiyet, vedâ gibi işlemlerde muhterem nesneler bazı açılardan mal gibi değerlendirilmiştir. Buna göre bu tür nesneler üzerinde sahiplerinin ihtisas haklarıyla birlikte zilyediklerinin bulunduğu ve bunun hukuken korunan bir zilyedlik olduğu ileri sürülmüş, bu tezin geliştirilmesiyle bu nesnelerin aynları üzerinde gerçekleşen bazı hukukî işlemler zorlama bir yolla “zilyedliğin nakli” olarak yorumlanmaya başlanmış, bunların kiraya verilmesi de bazı fakihlerce “zilyedliğin naklinden muâvaza” (bedel alma) şeklinde görülerek câiz sayılmıştır (İbn Kudâme, IV, 172; İbn Receb, 198; İbn Hacer el-Heytemî, VI, 304; Şirbînî, II, 341; III, 563; Kalyûbî, III, 160).

Ayn-Menfaat Ayırımı. Muâmelât alanının malî nitelikteki haklarını özellikle mal varlığı hukukunu belirlemede malın ayn-menfaat şeklinde ikili ayrımı ve bu iki terime yüklenen anlamlar hayli önemlidir. Burada ayn eşyanın maddî yapısını ve menfaatlerden yalıtılmış halini, menfaat ise bu eşyanın aynının kullanımından elde edilecek faydayı ifade eder. Âdetâ aynın fiziksel varlığı gibi menfaate de bir varlık atfedilmiş ve hakkın iki ayrı konusu gibi düşünülmüştür. Aynî hakların ve hukukî işlemlerin konusu olarak da doğrudan mal terimi gösterilmeyip malın aynı ya da menfaati gösterilir. Buna göre bir eşyanın satımı ayn üzerinde gerçekleşen ve milkü'l-ayn doğuran bir işlem iken meselâ bir kira akdi -hâkim anlayışa göre- eşyanın aynı ile hiçbir ilişkisi olmayan ve salt eşyanın menfaatleri üzerinde gerçekleşen bir işlem gibi tasarlanır. Bunun eşya üzerindeki haklara yansımada bu tür işlemlerle elde edilen hakkın eşyadan neredeyse tamamen bağımsız olduğu tasarlanan menfaatler üzerinde kurulduğunun (milkü'l-menfaa) ifade edilmesi ve bu şekilde eşyanın bizzat kendisi gibi eşyadan elde edilecek faydaların da müstakil bir varlık ve hak konusu olarak tasarlanmasıdır. Yine gâsıbın gasbettiği malın kullanıldıktan sonra geri alınması durumunda malın aynından bütünüyle ayrı olarak menfaatlerin gasbından bahsedilmesi de aynı anlayışın bir uzantısıdır.

İslâm hukukçuları eşyayı ayn-menfaat şeklinde ayırarak atomize edilmiş bir eşya tasarımı geliştirmişlerdir. Nitekim malın ayn-menfaat şeklinde iki ayrı parçadan oluşuyormuş gibi tasarlanmasının temelleri eşya ile ilgili olarak atomcu evren anlayışı doğrultusunda yapılan cevher-araz ayırımıyla ilişkilidir. Hanefî metinlerinde aynın cevher, menfaatin araz niteliğinde olduğu belirtilir (Serahsî, XV, 79-80). Bu bakış tarzı Hanefîler'in menfaatleri mal niteliğinde görmemelerine yol açmıştır (bk. MENFAAT). Şâfiî, Mâlikî ve Hanbelî mezhepleri ise her ne kadar ayn-menfaat ayırımını Hanefîler gibi kullansalar da eşyanın menfaatlerinin de eşyanın aynı gibi mal olduğu, hukukî işlemlere konu olabilme noktasında kural olarak ayn ile menfaat arasında bir fark gözetilmeyeceği görüşündedir.

İslâm hukukçularının malı bütüncül bir bakışla değil bu şekilde ayn-menfaat şeklinde iki ayrı parçadan oluşuyor gibi algılamaları İslâm hukukunun orijinal bir yönüdür. Bu anlamda İslâm hukukunun eşya tasarımı Roma hukukundan ve kara Avrupa'sı hukuk sisteminden belirgin bir farklılık arzeder. Bu iki hukuk sisteminde böyle bir ayırma rastlanmayıp eşyanın satımında olduğu gibi kira akdinde de akdin konusu yine eşyanın kendisidir. Roma hukukundan gelen maddî ve gayri maddî mal ayrımı ilk bakışta ayn-menfaat ayırımını çağrışırsa da bu iki ayırım arasında ilişki yoktur. Zira maddî mal ve gayri maddî mal ayrımı özellikle normal mallarla fikir ve sanat eserlerini, dolayısıyla eşya hukuku ile fikrî hukukun konularını birbirinden ayırmaya yöneliktir. Fikir ve sanat eserleri üzerinde de bir tür aynî hak benzeri yetkinin varlığı kabul edildiğinden bunların gayri maddî mal (eşya) olduğundan bahsedilmektedir. Dolayısıyla eşya hukuku maddî malları, fikrî hukuk ise bu tür gayri maddî malları incelemektedir. Yine mal kavramı ile mal üzerinde kurulan hakları da birbirinden ayırmak gerekir. Aynî hakların konusu kural olarak sadece mallardır. Bunun için irtifak, intifa vb. herhangi bir hakkın mal niteliği taşıdığını ileri sürmek mümkün olmayıp bu hakla hakkın konusunun birbirinden iyi ayrıştırılmamasından kaynaklanmaktadır.

Ayn-Deyn Ayırımı. Malla ilgili diğer önemli bir kavram ikilisi de ayn-deyn ayrımıdır. Ayn-menfaat ayrımı daha çok eşya hukuku açısından önem taşıırken özellikle borçlar hukuku alanında bu ayırım önemini yitirerek yerini büyük oran-

da ayn-deyn ayırımına bırakır. Bir eşyanın somut varlığı ve zatı ayn olarak niteleyenirken nihayetinde somut bir ayn şeklinde ifa edilecek olan borç (deyn) zimmette sabit bir sıfat olarak nitelemişti (Zerkeşî, III, 138; Hamevî, IV, 5). Başka bir deyişle hukukî işlemin konusu fert olarak belirlenmiş bir nesne ise burada konunun ayn olduğundan, fert olarak belirlenmeyip cins olarak ya da para şeklinde belirlenmiş ise bu durumda onun deyn olduğundan bahsedilir. İslâm hukukçularının çoğunluğuna göre deyn malın bir var oluş biçimidir. Zira zimmette bir borçluluk sıfatı olarak sabit olan bu deyn sonunda bir mal olarak ödenecektir ve bu ödeme ile deyn bir sıfat olma vasfından çıkarak somut bir zata ve ayna dönüşecektir. Hâkim kanaate göre deyn hükmî bir mal olarak tasavvur edildiğinden deyn üzerindeki haklar ekseri hukukçular tarafından mallar üzerindeki aynî hak niteliğine yakın bir mahiyette düşünülmüştür.

Malla ilgili olarak kullanılan ayn-menfaat ve ayn-deyn kavram çiftleri malla ilgili bir sınıflama değildir. Bunlardan ayn-menfaat ikilisi malın algılanış biçimi ve malın kendi iç yapısıyla ilgilidir. Her ne kadar İslâm hukukçuları zaman zaman malın ayn ya da menfaat olduğunu söylemeler de bu malların ayn ya da menfaat şeklinde iki sınıfa ayrıldığını belirtme gayesinden çok, Hanefîler'in görüşünün aksine menfaatlerin mal niteliğinde görüldüğünü ifade etmeye yönelik bir kullanımdır. Yine ayn-deyn tarzındaki ayırım da malın hukukî işlemlerde bulunduğu şekilleri ve süreçleri ifade etmektedir.

b) Malların Sınıflandırılması. İslâm hukukçuları, malları sahip oldukları farklı hükümleri göz önünde bulundurarak değişik açılardan sınıflandırmışlardır. Bunların başlıcaları şunlardır: 1. Mütakavvim Olan ve Olmayan Mal. Özellikle Hanefîler tarafından kullanılan bu ayırım aslında mallarla ilgili bir sınıflamadan çok, ara bir kavram üreterek malla ilgili derecelendirme yapmaya yöneliktir. Çünkü gerçek anlamda mal olan mütakavvim mallarla hiçbir şekilde mal olmayan nesneler arasında yer alan üçüncü ve ara bir grup nesneyi Hanefîler gerçek anlamda mal olarak görmese de “mütakavvim olmayan mallar” olarak nitelemiştir. Bunlar da hamr, domuz ve meyve şeklinde dinen haram kılınan üç şeyden ibarettir. Bunların ortak özelliği, müslümanlar açısından değer taşımadığı halde Ehl-i kitap nezdinde gerçek anlamda mal olarak gö-

rülmesidir. Mütakavim mal kavramının yukarıda açıklanan hukukî ve teknik anlamının dışında ikinci bir kullanımı daha vardır. Buna göre mütakavim terimi, bir malın ele alınan özel bir hukukî işlem bakımından bilfiil ihraz edilmiş olduğunu ifade eder. Meselâ balık gerçek anlamda bir mal yani mütakavim bir maldır. Ancak bir satım sözleşmesinde henüz satıcının zilyedliği altına girmemiş denizdeki balığın satılması durumunda bu balığın mütakavim olmadığından söz edilir. Bu tür aslen mütakavim olan nesnelerin hukukî işlemler bakımından da mütakavim hale gelmeleri için fiilen ihraz edilmeleri gerekir (Abdülaziz el-Buhârî, IV, 522; *Mecelle*, md. 127; Ali Haydar, I, 229). Buradaki mütakavim kelimesi değişken ve ele alınan özel durumlarla ilgili olup bu malın sürekli bir şekilde mütakavim olmadığı anlamını taşımaz. Hukukî işlemler bakımından fiilen ihraz edilmemiş olan malların mütakavim olmadığından bahsedildiği gibi müstakil bir varlığa erişmiş olan nesneler için de aynı niteleme yapılmaktadır. Bu noktada İslâm hukukçuları, meselâ hayvanın göğsündeki sütü sağılıp müstakil bir varlığa erişene kadar mütakavim bir mal olmaktan çok o hayvana ait bir "sıfat" niteliğinde görerek üzerinde satım akdi gibi hukukî işlemlerin kurulmasına izin vermezler. İcare akdinin akid esnasında ma'dûm olan menfaatin üzerine kurulduğunun ve menfaatin elde edilmekle mütakavimlik kazanmış olduğunun söylenmesi de bu sebeptir. Mütakavim vasfı hukukun pek çok alanında, mütakavim mal terimindeki anlamının ötesinde hukukun değer verdiği ve koruduğu şeyleri ifade etmek için de kullanılmaktadır. Buna göre mallar gibi canlılarda da mütakavim olma söz konusudur. Tıpkı mütakavim bir malın itlâf edilmesinde tazmin söz konusu olduğu gibi bir kişinin öldürülmesinde kısas, diyet vb. müeyyidelerin gerekmesi için öldürülen canın mütakavim olmasının gerektiğinden bahsedilir (Kâsânî, VII, 101, 132, 147). Bunlara ilâveten Şâfiî kaynaklarında bu terimin çok defa kıyemî malı ifade ettiğini de belirtmek gerekir (Nevevî, IV, 276; Kalyûbî, III, 69).

2. Misli Mal - Kıyemî Mal. Özellikle borçlar hukuku açısından mallarla ilgili en önemli ayırımı misli ve kıyemî mal ayırımıdır. Bu ayırmada aynı türe ait olup görünüm, iç yapı, ekonomik fayda vb. açısından eş özellikte olan ve bu sebeple dikkate alınır bir fark olmadan birbirinin yerine geçebilen mallar misli, böyle olma-

yan mallar ise kıyemîdir. Misli -kıyemî ayırımı borçların cins borcu -parça borcu ayırımıyla olan paralelliği sebebiyle özel bir önem taşıdığı gibi itlâf, müsterek mülkiyetin sona erdirilmesi, faizin söz konusu olup olmaması vb. konularda da bazı önemli sonuçları vardır (bk. KİYEMİ; MISLİ).

3. Menkul - Gayri Menkul Mal. Özüne zarar vermeksizin bir yerden başka bir yere taşınabilen eşyalar menkul, taşınamayanlar ise gayri menkuldür (akar). Cermen hukukundan etkilenen sistemlerde eşya hukukunun bel kemiği bu ayırım üzerine kurularak hukukun birçok alanında kendisine önemli sonuçlar bağlanmış ve tapu sicili gibi usuller geliştirilmiş de İslâm hukukunun klasik doktrininde bu ayırım aynı öneme sahip olmayıp zilyedlik aynı hakların aleniyeti için yeterli görülerek gayri menkullere özgü ayrı bir sisteme teorik olarak ihtiyaç duyulmamış, menkul ve gayri menkul ayırımına bağlanan sonuçlar ikinci derecede önemli bazı farklılıklar olarak görülmüştür. Ancak yine de gayri menkul malların en esaslı kısmı olan arazi ile ilgili oldukça ayrıntılı ve neredeyse bağımsız bir hukuk dalından söz edilebilir.

4. Tüketilen Mal - Kullanılan Mal. Klasik kaynaklarda içerik olarak yer alan bu ayırıma göre bir defada ve ilk kullanımda mal varlığından çıkan, bir defa kullanıldıktan sonra aynı tarzda tekrar kullanılmaya elverişli olmayan mallar tüketilir eşyadandır. Yiyecek, içecek gibi maddî bir tüketimle istifade edilen mallarla para gibi ancak temlik yoluyla hukukî tarzda tüketilerek istifade edilebilen mallar bu gruptandır. Tüketime tâbi olmayan mallar ise sonuçta yıpranıp tükense de bir süre kullanılmak suretiyle kendisinden istifade edilen mobilyalar, makineler, giyim eşyası gibi mallardır. Malların bu ayırımı bazı akid türlerini birbirinden ayırma noktasında önem taşımaktadır. Buna göre kira ve âriyet akidleri gibi bir malı kullanma gayesi taşıyan akidler kural olarak tüketilen mallar üzerinde kurulamaz. Yine para, hububat vb. tüketilen mallar üzerinde âriyet akdi yapılamaz. Yapılması halinde bu akid âriyet değil karz akdi olur.

5. Bölünebilen - Bölünemeyen Mal. Ekonomik değerinde dikkate değer bir azalma meydana gelmeksizin aynı vasıfta birden çok parçaya ayrılabilen mallar bölünebilen, böyle olmayanlar ise bölünemeyen mallardır. Canlı bir at, bir halı bölünemeyen eşya iken gayri menkul kural olarak bölünebilen mallardandır. Bölünebi-

lir olup olmama eşya hukukunda müşterek mülkiyetin sona erdirilmesinde önem taşır (*Mecelle*, md. 1130, 1131, 1139).

6. Asıl - Semere, Asıl - Fer'. Bazı mallar tek bir bütünden oluşan müstakil ve basit yapıda iken diğer bir kısım başka bir mala bağlı olup onun bir parçası, tamamlayıcı bir unsuru, teferruatı veya ondan türeyen bir mal olabilir. Bu durumda asıl malla bu mala bağlı mallar arasında bir ayırıma gidilir. Özellikle akidlerde asıl eşyanın akde konu olması durumunda buna bağlı olan semere ve cüzlerin akde hangi şartlarda konu olacağı önemli bir problemdir. İslâm hukukunda bu noktada iki genel ilkedен bahsedilebilir. Bunların ilki, bir eşyanın diğer bir eşyaya sıkı sıkıya bağlı olması durumunda biri üzerinde gerçekleşen akidlerin ikincisini de içine alacağı, ancak fer'in kural olarak asıl eşyanın mütemmim bir cüzü olmayıp müstakil eşya olma özelliğini sürdürdüğüdür. İkinci ilke ise bir maldan ortaya çıkan semerelerinin asıl malın tazmin sorumluluğunu elinde bulunduran kişinin mülkiyeti altında olacağıdır.

7. Malın sahibinin malla ilişkisi bakımından mallar sahipsiz mallar, özel mallar ve kamu malları şeklinde üç gruba ayrılabilir. a) **Mubah mallar.** Üzerinde mülkiyet hakkı olmayan sahipsiz mallardır. Ancak iki anlamda sahipsiz mal söz konusudur. Burada kastedilen, mülkiyet altına alınmaya elverişli olduğu halde bilfiil mülkiyet altında olmayan mallardır. İkinci anlamda kullanılan sahipsiz mallar ise menfaati kamuya ait olduğu için mülkiyet altına alınamayan kamu malları olup bu müstakil bir mal türüdür. b) **Özel mallar.** Özel mülkiyet altında olan ve diğer insanların hâkimiyet alanından çıkarılmış mallardır. c) **Kamu malları.** Özel mülkiyet altına alınmaya elverişli olmayan ve umuma ya da belirli bir bölge halkının yararlanmasına terkedilen mallardır. Kamu malları, temel olarak doğal yapıları veya hukuk düzeni gereği mülkiyete konu olmayan sahipsiz mallarla (denizler, büyük göller, büyük nehirler vb. genel sular, kıyılar, madenler ve ormanlar) menfaati umuma ait olan orta mallarından oluşur. Orta malları umumi yollar, meydanlar, pazar yerleri, konak yerleri, mâbedler gibi herkesin yararlandığı mallar ve mera, yaylak, kışlak, baltalıklar, harman yerleri gibi bir kısım halkın kullandığı mallar şeklinde ikiye ayrılabilir. Kamu malları devletin mülkiyetinde değil hüküm ve tasarrufu altındadır. Devletin bu yerler üzerindeki hakkı bir denetim yetkisidir. Umu-

mun bu mallardan yararlanma yetkisi ise ibâha karakterli bir yetki olup özel hukukla ilgili bir hak niteliğinde değildir. Bu sebeple kamu malları, eşya hukuku anlamındaki dar ve teknik anlamda mal kavramının dışında olup kamu hukukuyla ilgilidir. Özel mal ve kamu malı ayırımının yanında her iki tür mala da benzeyen iki ayrı grup daha vardır: Vakıf malları ve devletin özel malları. Vakıf malları geniş anlamda kamu malına benzemekle birlikte bazı açılardan özel mal statüsündedir (Mustafa Ahmed ez-Zerkâ, III, 231). Yine devletin özel malları olan hazine emlâki kural olarak özel mülkiyet hükümlerine tâbi iken hizmet malları kamu malı kavramı kapsamında değerlendirilir (Günay, s. 115).

8. Hanbelî ve Şâfiî mezheplerinde ayrıca mütemevvel olan ve olmayan mallar ayırımı yapılır. Mütemevvel kelimesi burada mal olarak kullanılmaya ve faydalanmaya elverişli kıymetli şey demektir. Mal cinsinden olan bir şeyin kıymeti yok denecek kadar az olan küçük birimlerine, insanlar bunları normal mallar gibi hukukî işlemlerde kullanmadıkları için mütemevvel olmayan mal denilir (Süyûtî, s. 327). Meselâ 1 kilo buğday mal ve mütemevvel iken tek bir buğday tanesi yine mal olmakla beraber mütemevvel değildir (İbn Hacer el-Heytemî, VI, 304).

BİBLİYOGRAFYA :

Şâfiî, *el-Üm*, IV, 25-26; Serahsî, *el-Mebsût*, XII, 194, 195; XV, 79-80; XVIII, 74; XXI, 72; XXIII, 183; XXIV, 26; Kâsânî, *Bedâ'î*, V, 113, 142; VII, 101, 132, 147; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, Kahire, ts., IV, 172; Şehâbeddin ez-Zencânî, *Tahricü'l-fürû' 'ale'l-uşûl* (nşr. M. Edîb Sâlih), Beyrut 1402/1982, s. 226, 230; İzzeddin İbn Abdüsselâm, *Kavâ'idü'l-ahkâm*, [baskı yeri yok] 1980 (Dârü'l-cil), I, 79-85; Nevevî, *Ravzatü'l-tâlibin*, Beyrut 1985, IV, 276; V, 173; VI, 118; Karâfî, *el-Furûk* (nşr. Halîl Mansûr), Beyrut 1998, III, 237; Abdülazîz el-Buhârî, *Keşfü'l-esrâr* (nşr. Muhammed el-Mu'tasım - Billâh el-Bağdâdî), Beyrut 1417/1997, IV, 522; İbn Receb, *Kavâ'id*, Beyrut, ts. (Dârü'l-kütüb-il-ilmîyye), s. 192, 198; Zerkâ, *el-Menşûr fi'l-kavâ'id* (nşr. Teyyîr Fâik Ahmed Mahmûd), Küveyt 1402/1982, II, 402; III, 138, 222; İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-kadîr*, Beyrut, ts. (Dârü'l-fikr), V, 275; IX, 356; Süyûtî, *el-Eşbâh ve'n-nezâ'ir*, Beyrut 1983, s. 327; Hattâb, *Mevâhibü'l-celil*, Beyrut 1398, IV, 258; İbn Hacer el-Heytemî, *Tuhfetü'l-muhtâc*, Kahire, ts. (Dârü'l-ihyâi't-türâsi'l-Arabî), VI, 27, 304; IX, 271; Şirbînî, *Muğnî'l-muhtâc*, Beyrut, ts. (Dârü'l-kütüb-il-ilmîyye), II, 333, 341; III, 563, 594; IV, 125; Buhârî, *Keşşâfü'l-kınâ*, I, 7; III, 154; IV, 77; a.mlf., *Şerhu Münthe'l-irâdât*, Beyrut, ts. (Âlemü'l-kütüb), III, 368, 640; Kalyûbî, *Hâşiye 'alâ şerhi Minhâci't-tâlibin*, Beyrut, ts. (Dârü'l-fikr), III, 69, 160; Hamevî, *Ğamzû 'uyûni'l-beşâ'ir*, Beyrut 1405/1985, IV, 5; Ali b. Ahmed el-Adevî,

Hâşiyetü'l-'Adevî 'alâ şerhi Muhtaşarı Halîl, Bulak 1308, VII, 78; Büceyrimî, *Hâşiyetü'l-Büceyrimî 'alâ şerhi Menhaci't-tullâb*, Kahire, ts. (Dârü'l-fikr), III, 272; IV, 203; İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr* (Kahire), IV, 125, 501; V, 50, 51; VI, 445, 449; Mecelle, md.126, 127, 158, 159, 199, 211, 212, 371, 382, 1130, 1131, 1139, 1252; Ali Haydar, *Dürrü'l-hükkâm*, İstanbul 1330, I, 228, 229, 332; Subhî Mahmesânî, *en-Nazarîyyetü'l-'âmme li'l-mücebât ve'l-'ukûd*, Beyrut 1948, I, 8-18; Bilmen, *Kamus*², VI, 9-11; Mustafa Ahmed ez-Zerkâ, *el-Fikhü'l-İslâmî fi şevbihi'l-cedîd*, Dimaşk 1968, III, 114, 125, 231; Abdüsselâm Dâvûd Abbâdî, *el-Mülkiyye fi's-şer'iati'l-İslâmiyye*, Amman 1974, I, 172-179; M. Ebû Zehre, *el-Mülkiyye ve'nazarîyyetü'l-'akd fi's-şer'iati'l-İslâmiyye*, Kahire 1977, s. 51-86; Ali el-Haffî, *Ahkâmü'l-mu'amelâti's-şer'iyye*, [baskı yeri ve tarihi yok] (Dârü'l-fikr'l-Arabî), s. 25-35; Kemal Oğuzman, *Eşya Hukuku*, İstanbul 1982, s. 5-17; Fahri Demir, *İslam Hukukunda Mülkiyet Hakkı ve Servet Dağılımı*, Ankara 1988, s. 16, 18, 25-50; Selâhattin Sulhi Tekinay, *Borçlar Hukuku: Genel Hükümler* (haz. Sermet Akman v.d.ğr.), İstanbul 1993, s. 12; Bilal Aybakan, *İslam Hukukunda Borçların İfasi*, İstanbul 1998, s. 21, 26, 50-51, 75; M. Âbid Câbirî, *Arap-İslam Kültürünün Akıl Yapısı* (trc. Burhan Köroğlu v.d.ğr.), İstanbul 1999, s. 237-238, 244-245; Hasan Hacak, *İslam Hukukunun Klasik Kaynaklarında Hak Kavramının Analizi* (doktora tezi, 2000), MÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 165-187, 244 vd.; Mehmet Günay, *Kamu Malları*, İstanbul 2001; Seyyid Bey, "Mülk, Mal ve Bey'in Mahiyeti", *Dârülfunun Hukuk Fakültesi Mecmuası*, I/2, İstanbul 1332/1916, s. 131-141; Nihat Dalgın, "İslâm Hukukuna Göre Satım Sözleşmesi Açısından Mal Kavramı", *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy. 11, Samsun 1999, s. 97-127; M. Plessner, "Mâl", *El²* (İng.), VI, 205; "Mâl", *Mv.F*, XXXVI, 31-42.

HASAN HACAK

MALABAR

Hindistan'ın güneybatısındaki kıyı şeridinin adı.

Kuzeyde D'eli dağından güneyde Komorin Burnu'na kadar uzanan ve doğuda Batı Gatlar'la sınırlanan yaklaşık 550 kilometrelik bir kıyı şeridi kaynaklarda Malabar adıyla anılmaktadır. İngilizler'in XVII. yüzyılın sonlarında bölgeye hâkim olmasından itibaren Malabar daha çok bugünkü Kerala eyaletinin kuzey kısımları için kullanılmaya başlanmıştır. Bölgeye Malabar adıyla ilk defa Arap ve Fars denizcilerinin atıfta bulunduğu, kelimenin Dravid dilinde "dağ" anlamına gelen malai ile Farsça "ülke" anlamındaki bar veya Arapça berr kelimesinin birleştirilmesiyle ortaya çıkmış olabileceği ileri sürülmektedir. Bölgenin yerli halkın dilindeki adı ise Malayalam ve Keralam'dır. İslâm kaynaklarında

Malabar (Melibâr) isminin ilk defa muhtemelen İdrîsî'nin *Nüzhetü'l-Müstâk'* ile Yâkût'un *Mu'cemü'l-büldân*'ında kullanıldığı kaydedilmektedir. Coğrafi yakınlığı dolayısıyla Araplar'ın İslâm öncesinde yoğun ticarî ilişkilerinin bulunduğu bölgeye müslümanlar hicretin hemen ardından gelmeye başladılar. Hindistan'da kendilerine has bir kültürel kimlik taşıyan Mapilla (Mopla) müslüman topluluğunun nüvesini oluşturan bu ilk yerleşimden sonra İslâmiyet yerli halk arasında yayılmaya başladı. Kuzey Hindistan'ın aksine hiçbir siyasi ve askerî gücün desteği ve etkisi olmadan gerçekleşen bu yayılmada en büyük etkenin bölgeye gelen müslümanların hayat tarzları olduğu söylenebilir. XIV. yüzyılın ilk yarısında Malabar topraklarını dolaşan İbn Battûta bölgenin hemen her yerleşim biriminde yerli müslümanların bulunduğunu, bazı şehirlerde birkaç bin civarında Arap ve Fars asıllı kişinin yaşadığını söyler. Muhtemelen bu dönemlerde ihtidâ ederek Arakkal adıyla bilinen bir hânedanlığı başlatan Kannanur hâkimi Ali Raca, aynı zamanda Malabar sınırlarındaki ilk bağımsız müslüman sultanlığının kurucusudur. XX. yüzyıla kadar devam eden bu hânedanlığın bazı üyeleri XVIII. yüzyılda İngilizler'e karşı Osmanlılar'dan destek aramışlar, ancak Osmanlılar o sırada Rusya ile savaş halinde oldukları için onlara destek verememişlerdir.

XVI. yüzyıldan itibaren Portekizliler'in bölgeye gelmesiyle birlikte Malabar bölgesinin refah ve istikrarı hızla bozuldu. Bu arada Portekiz hâkimiyetiyle yoğunlaşan misyoner faaliyetleri ve hristiyanlaştırma gayretleri Malabar müslümanlarını zaman zaman güç durumunda bıraktı. XVII. yüzyılın ikinci yarısında bölgenin hâkimiyeti Hollandalılar'a geçti. Ardından İngiliz ve Fransızlar da buraya yerleşmeye başladılar. Bu rekabetten galip çıkan İngilizler bölgeyi hâkimiyetleri altına aldılar. İngilizler'e karşı en güçlü direniş, XVIII. yüzyılın ikinci yarısında bir dönem Malabar'a da hâkim olan komşu Meysûr Sultanı Haydar Ali Han ve oğlu Tîpû Sultan tarafından gerçekleştirildi. İngilizler'e karşı direnişlerinde Osmanlılar'dan destek arayan Meysûr sultanının teşebbüsleri, Osmanlılar bu dönemde Rusya ve Fransa'ya karşı İngilizler'in desteğine ihtiyaç duyduğu için sonuçsuz kaldı. 1792'den itibaren Güney Hindistan'a da hâkim olan İngilizler'in uyguladığı politikalar Malabar müslümanlarının siyasi, ekonomik, sosyal ve